

APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA INDUSTRIAL DE SÓLLER: L'ARXIU DE LA FÀBRICA DE CAN BAC (1890-1960)

Antoni Quetglas Cifre
Plàcid Pérez Pastor

RESUM: Primer de tot, hem de dir que aquesta és una comunicació d'urgència, sorgida arran de la cessió als autors de l'arxiu de la fàbrica tèxtil de Can Bac i, ja que consideram excepcional la conservació quasi íntegra d'aquest cos documental, ens creiem en l'obligació i el deure d'exposar la tasca de catalogació realitzada. La història contemporània de Sóller està molt lligada a la producció tèxtil, amb arrels que es remunten a l'edat mitjana i moderna. La localitat és un bon exemple de la industrialització: a principis del segle XIX i durant tota la primera meitat del segle, la indústria dels teixits sollerica girarà entorn a les petites concentracions de telers manuals i al que anomenem "domestic system". Durant el darrer terç del XIX es dona la concentració definitiva en fàbriques tèxtils mecanitzades que es mantindran, no sense dificultats, fins a la dècada dels setanta del segle XX. L'objectiu de la nostra comunicació no és altre que afegir noves dades a la història industrial de la localitat, i facilitar als estudiosos l'acostament a una d'aquestes fàbriques, amb la publicació de l'inventari de l'arxiu de Can Bac.

1. Introducció.

A principis dels segle XIX el sector tèxtil de Sóller, que tenia una llarga tradició tèxtil, va apostar per elaborar teles de cotó en detriment de les tradicionals de llana, lli i cànem – aquesta estratègia suposava fabricar productes de menys qualitat però que es podien vendre més barats, adaptant-se a la demanda del mercat –. Segurament va influir en aquest canvi els nous plantejaments tèxtils introduïts a França i Catalunya i la política de modernització impulsada per la *Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País*, que a finals del segle XVIII es va interessar per aquesta activitat i va intentar introduir maquinària i noves tècniques per filar¹. Confirma el canvi que es produeix a Sóller l'historiador Rullan i Mir quan diu que durant el segle XIX es donaren petites innovacions en els telers per adaptar-los millor a la producció de teixits de cotó; a més de que l'aprenentatge era més ràpid ja que un home podia aprendre en setmanes el que abans aprenia en anys². La producció tèxtil era assumida en part pel mercat intern i l'altra era enviada a Menorca, Barcelona i Palma³ - sens dubte aquesta exportació va venir afavorida per la concessió reial d'utilitzar el port per a l'exportació -. Els telers

1 MOLL BLANES, Isabel, *Divulgación de la Técnica en Mallorca a finales del s. XVIII: La Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País*, dins *Historica et Philologica in Honorem M. Batllori*, Roma, 1981.

2 RULLAN I MIR, Josep, *Historia de Sóller*, 2 toms, Palma, Imprenta Guasp, 1876.

3 AMS, secció 19 Tributació, 19.3.3 Industrial i comerç, lligall 3924.

que s'empraven encara eren de fusta i individuals, amb una llançadora manual, anomenats "de lli" (perquè la seva estructura superior imitava la forma d'un lli amb cobricel). A poc a poc aquests telers foren substituïts per altres mecànics i s'anaren concentrant en locals. A finals del XIX la indústria tèxtil sollerica ja estava consolidada, i comptava amb nou fàbriques tèxtils. Aquesta indústria es va mantenir, amb alts i baixos fins als anys setanta del segle XX, quan la crisi del petroli va obligar-ne el tancament.

2. Aportació a la història industrial sollerica: la fàbrica de Can Bac.

La investigadora Aina Serrano, estableix quatre etapes en l'evolució de la industrialització a Sóller:

1. 1785-1860: etapa anterior a la industrialització, que podem anomenar de generalització de la indústria domèstica. El 1784 hi havia 42 telers – 32 de llana i 10 de lli –⁴. L'any 1838 tributaven 115 teixidors – 4 dones i 111 homes –, també hi ha comptabilitzats 14 marxants, que probablement s'encarregaven de la compra-venda del productes tèxtils, entre d'altres. Els anys quaranta comencen a donar-se tímids processos de concentració⁵ i de disminució del nombre de teixidors.

Amb l'estudi del padró de població de 1827, es veu clarament com a moltes famílies hi treballaven tots els membres com a teixidors. Així ocorre, per exemple, amb les famílies Frontera-Colom, Puig-Bisbal, Pizà-Pastor o Marquès-Morell. En aquest padró, de 6.583 habitants de la vila, s'han quantificat 271 persones localitzades com a teixidors: 214 homes i 57 dones (sense comptar les dones dels teixidors, que pujarien la xifra fins a les 365 persones).

2. 1860-1885: en aquest període el nombre de telers es redueix, és un període de crisi comercial, de matèries primeres i demogràfica. Així, els teixidors sollerics han de cercar solucions i noves formes de treball i producció.

L'any 1845 al llistat de *Matrículas de la contribución industrial y de comercio* compareixen 36 teixidors de cotó i 4 teixidors de lli i canem – d'aquests sols trobam una dona. Alguns combinaven la professió amb altres com la de peraires, la fabricació de sabó fluix i la de tintorers⁶ -. Segons un informe del mateix any sobre l'estat de les fàbriques i noves indústries, a Sóller es comptaven 41 fàbriques de cotó, 12 de fil i 4 de llana; en total tenien 203 telers manuals i empraven a 223 operaris (Quadre 1). La majoria s'havia creat entre 1816 i 1838, i segurament es tractava de centres de producció d'artesans (amb producció dispersa) que donaven feina a altres teixidors. Serien l'embrió de les anomenades *botiques de teixidor*, sorgides en aquest període de decadència del sistema gremial, que es basaven en el treball familiar en tot el procés productiu. Dins la indústria domèstica no hi solia haver gaire dis-

4 SERRANO ESPASES, Aina R., *Del teler manual al teler mecànic. La rellevància del cotó a Sóller*, dins MANERA, Carles/ PETRUS, Joana M^a, *Del taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*, Palma, "Quaderns Cultura fi de segle" 8, Ajuntament de Palma, 1991. Pàg. 124.

5 Ibid.

6 AMS, secció 19 Tributació, 19.3.3 Industrial i comerç, lligall 3924.

criminació en quant a les funcions productives, sinó que bona part d'elles eren realitzades tant per homes com per dones⁷. Tant els membres del nucli familiar com els contractats treballaven a escarada; és a dir, cobraven per nombre de peces fetes i rebien després el material per teixir-ne més.

Fabriques i indústries	Nombre	Fabricació anual ⁸	Valor d'aquesta fàbrica	Estat actual	Any de creació	Raó que du la fàbrica o indústria	Operaris que emplea anualment	Cost anual dels jornalers	Nombre de màquines, telers, calderes, etc.	Força motriu
Teixits de cotó amb telers manuals	1	12000	2000	En decadència	1825	Sebastià Castanyer	10	8200	8 telers	Manual
"	1	12000	2000	"	1839	Miquel Ensenyat	10	8200	8 "	"
"	1	12000	2000	"	1825	Andreu Oliver	10	8200	8 "	"
"	1	12000	2000	"	1820	Antoni Albertí	10	8200	8 "	"
"	1	12000	2000	"	1816	Andreu Albertí	10	8200	8 "	"
"	1	10000	1500	"	1834	Joan Morell (Bac)	9	7300	7 "	"
"	1	9000	1500	"	1838	Bernat Oliver	7	6000	6 "	"
"	1	9000	1500	"	1834	Josep Colom	7	6000	6 "	"
"	1	9000	1500	"	1817	Francesc Albertí	7	6000	6 "	"
"	1	9000	1500	"	1833	Joan Rullan	7	6000	6 "	"
"	1	9000	1500	"	1841	Damià Morell	7	6000	6 "	"
"	30	135000	22500	"	Varis	Diferents	92	82800	90 "	"
Teixits de lli amb telers manuals	12	55800	750	"	"	"	31	27900	31 "	"
Teixits de llana amb telers manuals	4	3620	800	"	"	"	6		5 "	"
TOTAL	57	309420	43050				223	189000	203	

Quadre 1 (font: AMS....)

Segons conta Andreu Arbona Oliver a les botigues de teixidor hi solia haver entre un i quatre telers⁹; el propietari tenia contractat el treball d'aquests teixidors, que treballaven pel seu compte a casa seva. El patró els lliurava les peces ordides en forma de cadena. El tintat i aprestat es feien al taller principal, el mateix que les operacions complementàries. Els teixidors lliuraven al patró les peces teixides després de plegar-les enrotllades ("pujaven sa peça", en el plegador d'ordit) i estirar-les a mà, operació que es solia efectuar a la plaça dels Estiradors – que deu el nom a aquesta activitat -. L'ofici de teixidor es combinava amb altres, per exemple, a la barberia de Cas Salero (situada al carrer del Born) hi havia dos telers per fer peces en temps d'oci¹⁰. L'any 1857 hi havia 84 teixidors, que declaraven en conjunt

7 KRIEDTE, Peter/ MEDICK, Hans/ SCHLUMBOHM, Jürgen, *Industrialización antes de la industrialización*, Barcelona, editorial Crítica, 1986.

8 Nombre de peces.

9 ARBONA I OLIVER, Andreu, *Fent volar l'estel*, Sóller, Associació Cultural Veu de Sóller, 1996.

10 ARBONA, Miquel, *Converses solleriques. Un poc cada setmana (1964-1974)*, Ciutat de

317 telers i tributaven 9.760,68 reals. Això vol dir que almenys 317 persones treballaven als telers manuals –tenint present que la població d'aquell any era de 8.053 habitants-. Com que encara no es dona la concentració en fàbriques, cal suposar que aquestes persones o bé pertanyien en part al nucli familiar o bé eren contractades; a més, els telers estarien repartits entre les cases d'aquestes darreres.

L'any 1871, els teixidors més forts van constituir la societat cooperativa *La Esperanza*, per poder ser més competitius a l'hora de vendre els seus productes, davant la competència dels teixits de fora. La compra de matèries primeres i la producció es feia de manera individual, i la venda tant a Sóller (el local de la societat es localitzava al carrer de la Lluna, número 38) com a fora es feia en conjunt. L'any 1874 la societat comptava amb 51 mestres, entre els quals hi havia Damià Morell Muntaner *Lau*, Josep Morell *Bach*, Jaume Ensenyat *Silles*, Gabriel Albertí *Sivella*, Joan Oliver *Poma*, Cristòfol Pizà *Mà fresca*, Josep Frontera *Ros*, Josep Magraner *Prunera*, Damià Canals *Mart*, Bartomeu Frontera *Pelut*, Damià Ensenyat *Pastor* i Miquel Morell. Moltes d'aquestes famílies invertiran en la concentració de maquinària i ma d'obra i en el comerç de cítrics.

3. 1885-1940: Aquests anys són els del desenvolupament i expansió de la indústria tèxtil sollerica, en part gràcies al suport del capital dels emigrants d'Amèrica i França. Es va donant un procés de concentració industrial: segons la *Guía de Sóller* de Rullan i Mir, a finals de segle (1898) a la localitat ja hi havia deu fàbriques amb telers mecànics, i sols quedaven vuit botigues de teixidor amb llançadores volants. A principis del XX l'única botiga en funcionament era la de mestre Francesc Pons. Aquesta etapa es caracteritza pels alts i baixos de la producció, que es corresponen amb els diferents períodes bèl·lics nacionals i internacionals.

4. 1940-1986: Són els anys de la decadència de les fàbriques. Després de la guerra civil espanyola s'obri un procés d'autarquia que dificulta la producció i, partir dels anys seixanta, els fluxos d'inversió es desviaran cap al turisme. A principis de la dècada dels setanta solament quedaven tres fàbriques en funcionament a la localitat: "*Frontera y Puig*" (Can Bac, que tanca l'any 1971), "*Hijos de Juan Pizà*" (Can Pisà, que tanca el) y "*Hermanos Mayol S.A.*" (Ca les Animes, que tanca el 1994 ?) que amb les noves lleis de concentració industrial sorgides arran de la Crisi del Petrolí, varen anar tancant les seves portes, ja que no podien fer front a les despeses ni podien ser competitives en el nous mercats.

La fàbrica de Can Bac.

Les arrels d'aquesta fàbrica les trobam en les botigues de teixidor, entorn al llinatge Morell *Bac* a la barriada de Cals Panerers. Segons conta Miquel Arbona, a la barriada hi havia dues branques dels Morell, dos cosins que treballaven l'ofici de teixir. Josep Morell va decidir muntar a ca seva una fàbrica moguda a vapor¹¹. Fou el seu fill Joan Morell qui va continuar la tasca de

11 ARBONA, Miquel [10].

son pare. En el quadre 1, podem veure que l'any 1834 mestre Joan Morell Bac, havia fundat un petit nucli de producció, que donava feina a nou operaris. Posteriorment, l'any 1871, el mestre teixidor Josep Morell és un dels fundadors de la cooperativa *La Esperanza*. El 1882 muntaria la primera fàbrica amb màquines mogudes a vapor.

Podríem explicar la història de la fàbrica de Can Bac a través dels diferents propietaris i noms que va tenir la fàbrica establint quatre etapes:

1. 1882-1918: Joan Morell funda la fàbrica "*Juan Morell*". L'any 1898, l'empresa apareix citada per Rullan i Mir com a indústria mecànica i situada al carrer de l'Alqueria del Comte núm. 26. L'any 1904 la fàbrica emprava 54 telers, que augmentaren a 57 l'any següent. L'octubre del 1918, el propietari va morir a l'epidèmia de grip.

2. 1918: la vídua de Joan Morell, Catalina Estartús, es va fer càrrec de la fàbrica, canviant el nom pel de "*Viuda de Juan Morell*", nom que sols es va mantenir un any.

3. 1919-1931: L'any 1919 es registra la societat "*Mayol, Frontera y Cía., sucesores de Juan Morell*". Els socis eren Pere Alcover Magraner, Joan Puig Rullan, Damià Mayol Alcover i Guillem Frontera Magraner i el capital invertit estava estipulat en 75.000 pessetes¹². L'any 1920 la fàbrica arribà a moure 70 màquines, el màxim de telers de la fàbrica. Cinc anys després, l'empresa va fer una ampliació de capital.

3. 1931-1971: L'any 1931, la societat es dissol i seguidament es torna a fundar sota el nom de "*Frontera y Puig, sobrinos de Juan Morell*". Ara els socis eren únicament Guillem Frontera Magraner i Josep M^a. Puig Morell. Aina Serrano ens dóna algunes dades de les treballadores de Can Bac: l'any 1932, dels 63 obrers que tenia l'empresa, 47 eren dones i 16 homes¹³; aquest any, el nombre de telers es va reduir fins als 48. Durant la guerra civil, la indústria local va patir les mancances pròpies de la situació bèl·lica, moltes de les treballadores es varen acollir a la beneficència i a les ajudes per tenir familiars en el front, mentre que el nombre de telers de Can Bac es va recuperar en aquests anys: el 1937 n'hi havia 66 i l'any següent es va recuperar la xifra de 70 telers, nombre que es va mantenir fins els anys seixanta. Els industrials sollerics varen fer front comú per aconseguir matèries primeres i, entre ells, s'hi comptà Josep Puig Morell. Un altre bon resultat d'aquesta unió n'és la creació de la fàbrica de filats "*La Filadora*". L'any 1962 la societat de Can Bac es va convertir en societat anònima. La fàbrica va tancar les portes l'any 1970, afectada per la crisi general i del tèxtil solleric.

3. El procés d'ordenació i catalogació de l'Arxiu de Can Bac.

Ja vàrem advertir, l'any 1983, de l'existència de l'arxiu documental d'aquesta fàbrica i del perill de desaparició en què estava¹⁴, i la incloguérem

¹² SERRANO ESPASES, Aina R./ BERNAT ALCOVER, Xesca/ FORTEZA MAYOL, Angels, *Sóller, principal centro téxtil de la "Part Forana" mallorquina. Primeras notas (finales s.XVIII-primera mitad s.XX)*, Palma, Estudis d'Història Econòmica 1, 1990.

¹³ SERRANO [4]. Pàg. 128.

¹⁴ Comunicació presentada a la VII Conferencia Internacional de Estudios Mediterráneos. Vegeu la bibliografia.

igualment en la relació del patrimoni tuda que presentàrem l'any 1994 al III Congrés sobre el Patrimoni Cultural¹⁵. En un dossier elaborat el febrer de 1996 i lliurat a l'ajuntament de Sóller, també insistíem en la necessitat de conscienciar-nos envers la conservació del patrimoni documental públic i privat i suggeríem la necessitat de cercar vies per a rendabilitzar-lo; i també apuntàvem que no tan sols els organismes públics, sinó tots els agents socials estaven obligats a participar en aquesta conservació; finalment, recomanàvem la necessitat de muntar un Museu Industrial i un Museu d'Indumentària, que podrien coadjuvar a completar l'oferta d'oci orientada a atreure el turisme cultural i, per tant, a millorar l'economia de Sóller. Res no s'ha fet fins avui. Les ben encaminades iniciatives dels regidors Aina de la Peña, Miquel Gual i Guillem Bernat, els anys 1995-2003, han quedat estroncades per la incúria i la manca d'interès dels governants posteriors. No tan sols s'han esvaït les possibilitats de dur endavant els dos museus, sinó que la recuperació i conservació de la documentació d'altres dues fàbriques de teixits –Ca les Ànimes i la Fàbrica Nova– està a punt de fer-se malbé en mans del propi consistori solleric.

Per fortuna, no tothom ha actuat amb el mateix desinterès. Ben al contrari, volem agrair públicament la bona disposició de Joan Estades Ensenyat, qui ens va assabentar de la pervivència fins als nostres dies d'aquest fons documental; i de Gabriel Colom (q.e.p.d.), qui ens va facilitar un primer accés i catalogació de l'arxiu l'estiu del 1981. Més, encara, l'altruisme de l'actual propietari de la fàbrica, Jaume Segura, qui ens va cedir generosament el fons documental el passat mes de setembre; i les bones gestions d'Antoni Gomila, qui ens ha facilitat la relació personal.

Forçat és remetre'ns a la primigènia ordenació de l'any 1981. En plena canícula, robant temps a les vacances, ens passàrem dos mesos llevant pols, ordenant, fent lligalls, numerant i elaborant una primera catalogació de l'arxiu de la fàbrica. D'aquella abnegada i gratuïta tasca n'eixí un inventari documental rudimentari, que ens ha facilitat força la catalogació posterior, duta a terme els mesos de setembre i octubre de 2006. A la vegada, ens ha servit per constatar la pèrdua d'alguns volums i sèries documentals prou importants.

El procés de catalogació actual (2006) l'hem dut a terme els dos autors de la comunicació, seguint aquella mateixa metodologia, una vegada traslladat tot el fons al nostre domicili particular. Al final d'aquest procés, podem oferir el catàleg dels documents que es troben en poder nostre i que relacionam a l'annex número 1.

Tot plegat, es tracta d'un cos bastant ben conservat constituït per 217 unitats documentals, que abraça les dates extremes 1892-1949, amb una extensió fins a 1960 pel que fa a temes socials. Aquest fons ha quedat dividit en set sèries:

15 Vegeu la bibliografia, 1995.

1.- Fabricació i producció. Engloba, entre d'altres, els documents relatius a les ampliacions de la fàbrica, costos de producció, fórmules de tintatge i preus del transport, a més dels inventaris i els mostraris de teles. No es tracta d'un bloc uniforme, ni tan sols cronològicament seriat, sinó un conjunt de documents més o manco relacionats amb la gerència i direcció de l'empresa. En total aplega 39 llibretes, lligalls, fulls solters i llibres de mostra, alguns de gran format, de cronologia molt ampla (1897-1949) i molts d'ells sense data.

2.- Comptabilitat. Es tracta d'una sèrie força compacta, que inclou 62 llibres majors, de caixa, giraments, venciments i talonaris de bancs del període 1903-1930, amb alguns exemplars que s'allunyen fins al 1892 o s'acosten fins al 1938.

3.- Correspondència. Només acull quatre lligalls de cartes dels anys 1918-1928, amb molts buits. Existien els copiadors de cartes dels anys 1915-1931, però s'han perdut.

4.- Plantilla de treballadors. Engloba tota la documentació relativa als treballadors, sindicats, mutualitats, i normativa i declaracions a diverses organismes oficials: Instituto de Reformas Sociales, Comité Sindical del Algodón, Sección del Trabajo de la Industria Textil Algodonera, etc. Són 18 llibres, lligalls i carpetes de dates molt diverses. Especialment interessants són els llibres de salaris setmanals dels anys 1892-1898 i 1918-1921.

5.- Proveïdors. En total aplega 26 lligalls de rebuts i factures dels diversos proveïdors, entre 1907 o 1918, amb una projecció fins a 1936; més els contractes de compra de cotó dels anys 1919-1921 i 1925-1930 i un tríptic de mostres de fil de la casa Fàbregas de Barcelona.

6.- Clients. Dissent blocs i llibres de comanda dels representants de la fàbrica entre 1902 i 1936, amb molts buits, més 34 llibres de factures dels anys 1892-1933.

7.- Varis. És inevitable en tot arxiu incorporar una secció diversa que arreplegui tota aquella documentació que no escau a les altres seccions. En aquest cas, inclou dos llibres de despeses particulars del propietari Joan Morell (1903-1918), un altre manuscrit sobre "Teoría de Tejidos", dos relatius a la borsa de Nova York, i un bon nombre de vademècums i llibres de consulta sobre tintatge de la llana, la seda i el cotó. Dissent llibres en total.

No obstant això, volem consignar que entre la catalogació efectuada l'any 1981 i la realitzada el 2006, s'ha constatat la desaparició d'un bon nombre d'unitats documentals que relacionam a l'annex número 2.

Tenim l'esperança que tots aquests llibres i lligalls no s'hagin perdut definitivament, sinó que un dia o l'altre compareixeran.

Finalment, cal advertir que la quasi totalitat dels llibres de salaris del personal de plantilla que manquen es troben en poder de Joan Estades Ensenyat qui, com a darrer oficinista de la fàbrica, se'ls va quedar a efectes de certificar la vida laboral dels treballadors en arribar a la jubilació.

No cal dir que procurarem per tots els medis que tota aqueixa documentació romangui a l'abast dels investigadors que la vulguin consultar.

Bibliografia

- ARBONA, Miquel, *Converses solleriques. Un poc cada setmana (1964-1974)*, Ciutat de Mallorca, editorial Moll, 1977.
- ARBONA I OLIVER, Andreu, *Fent volar l'estel*, Sóller, Associació Cultural Veu de Sóller, 1996.
- CASTANYER, Joan A., *Emigración y capital: circuitos de financiación de la industria de Sóller y su coyuntura en el periodo 1939-1945*, Palma, Trabajos de Geografía, 38, 1984.
- CASTANYER SASTRE, Joan, *L'activitat mercantil al Port de Sóller (1835-1862). Tendències conjunturals*, Palma, IEB 25,
- KRIEDTE, Peter/ MEDICK, Hans/ SCHLUMBOHM, Jürgen, *Industrialización antes de la industrialización*, Barcelona, editorial Crítica, 1986.
- MANERA, Carles, *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*, Palma, Leonard Muntaner editor, 2001.
- MOLL BLANES, Isabel, *Divulgación de la Técnica en Mallorca a finales del s. XVIII: La Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País*, dins *Historica et Philologica in Honorem M. Batllori*, Roma, 1981.
- MOLL, Isabel/ SEGURA, Antoni/ SUAU, Jaume, *Cronologia de les crisis demogràfiques a Mallorca, segles XVII-XIX*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1983.
- PEREZ PASTOR, Plàcid, *L'Arxiu Municipal. i alguns Arxius privats, de la Vall de Sóller*, dins *Aportaciones para una Guía de los Archivos de Baleares (VII Conferencia Internacional de Estudios Mediterráneos)*, Palma de Mallorca, 1983.
- PEREZ PASTOR, Plàcid, *Relació del patrimoni perdut entre 1839 i avui. Sóller*, dins *Actes del III Congrés El Nostre Patrimoni Cultural: el patrimoni tudat (1836.1994)*, Palma de Mallorca, 1995.
- QUETGLAS CIFRE, Antoni, *La indústria domèstica a Sóller: el sector tèxtil (1785-1860)*, dins *III Jornades d'Estudis Locals de Capdepera*, no publicat, 2005.
- RULLAN I MIR, Josep, *Historia de Sóller*, 2 toms, Palma, Imprenta Guasp, 1876.
- RULLAN I MIR, Josep, *Guía de Sóller*, Sóller, Imprenta La Sinceridad, 1898.
- SERRANO ESPASES, Aina R., *Del teler manual al teler mecànic. La rellevància del cotó a Sóller*, dins MANERA, Carles/ PETRUS, Joana M^a, *Del taller a la fàbrica. El procés d'industrialització a Mallorca*, Palma, "Quaderns Cultura fi de segle" 8, Ajuntament de Palma, 1991.
- SERRANO ESPASES, Aina R./ BERNAT ALCOVER, Xesca/ FORTEZA MAYOL, Àngels, *Sóller, principal centro textil de la "Part Forana" mallorquina. Primeras notas (finales s. XVIII-primeria mitad s. XX)*, Palma, *Estudis d'Història Econòmica* 1, 1990.
- VAQUER ESTADES, Brígida, *Aproximació a les organitzacions obreres de Sóller: 1931-1936*, Palma, dins BSAL 41, 1985, pàg. 445-457.

FontsArxiu Municipal de Sóller:

Secció 5 Beneficència, 5.3.1.1 Subsidi al combatent, lligall 614.

Secció 19 Tributació, 19.3.3 Industrial i comerç, lligall 3924.

Secció 12 Estadística, lligalls 2770, 2791 i 2860.

Arxiu de Can Bac.**Annex 1**

INVENTARI DOCUMENTAL DE LA FÀBRICA DE CAN BAC				
Núm.	Tipus	Matèria	Data	Notes
A.- FABRICACIÓ I PRODUCCIÓ				
1	Libreta	Fórmules de tintatge	Sense data	
2	Libreta	Fórmules de tintatge	Sense data	
3	Libreta	Producció de trossos de tela	10/08/1897-20/09/1899	
4	Quadern	"Fletes Juan Forteza"	1917	
5	Lligall	Factures transport	01/1919-04/1920	
6	Sobre	Patent de "Fábrica de Tejidos Mecánicos de Algodón Juan Morell"	1918	
7	Sobre	Patent de "Fábrica de Tejidos Mecánicos de Algodón Mayol, Frontera y Cia."	1926	
8	Lligall	Pressuposts de modernització de la fàbrica	Sense data	Sis documents
9	Fulls grapats	Pressupost per construir una filadora de 4.000 fusos	1924	
10	Libre	"Hojas de cálculo"	1903-1930	
11	Lligall	Càlcul de teixits per ordit i trama	1920-1929	
12	Lligall	"Hojas escandallo artículos de color"	Sense data	
13	Lligall	Producció dels telers	1945-1949	10 llibretes
A.1.- INVENTARIS				
14	Libre	Inventari	1903-1918	
15	Quadern	Inventari	1918	
16	Fulls solters	Inventari mercaderia	11/01/1919	
17	Fulls solters	"Existencias en almacén"	Sense data	
A.2.- MOSTRUARIS				
18	Libre	"Fábrica de tejidos mecánicos Juan Morell"	Sense data	
19	Libre	"Juan Morell"	Sense data	Nº 1-85
20	Libre	"Juan Morell"	1911	
21	Libre	"Juan Morell"	1911	
22	Libre	"Juan Morell"	1911	
23	Lligall	"Mayol, Frontera y Cia."	Sense data	
24	Lligall	"Mayol, Frontera y Cia."	Sense data	

I Jornades d'Estudis Locals

25	Libre	"Mayol, Frontera y Cia."	Sense data	Dril
26	Libre	"Mayol, Frontera y Cia."	Sense data	Mallorca
27	Libre	"Mayol, Frontera y Cia."	Sense data	Pizana
28	Libre	"Mayol, Frontera y Cia."	Sense data	Vichy I
29	Libre	"Mayol, Frontera y Cia."	Sense data	Vichy II
30	Libre	"Frontera y Puig"	Sense data	Mallorca
31	Libre	"Frontera y Puig"	Sense data	Vichy superior
32	Libre plàstic	"Frontera y Puig"	Sense data	
33	Libre plàstic	"Frontera y Puig"	Sense data	Nº 2001-2308
34	Libre plàstic	"Frontera y Puig"	Sense data	Nº 2401-2960
35	Lligall plàstic	"Frontera y Puig"	Sense data	Nº 3000-4790
36	Lligall	"Frontera y Puig"	Sense data	
37	Lligall	"Frontera y Puig"	Sense data	Vichy superior
38	Lligall	"Frontera y Puig"	Sense data Otoman y Dril	Existència

B.- COMPTABILITAT**B.1.- MAJOR**

39	Libre	Major	1903-1907	Per conceptes
40	Libre	Major	1907-1912	Per conceptes
41	Libre	Major i giraments	"1892 i 1895; i 01/1899-04/1903"	
42	Libre	Major	1896-1899	
43	Libre	Major	1899-1903	
44	Libre	Major	1906-1911	
45	Libre	Major	1911-1916	
46	Libre	Major	1916-1919	
47	Libre	Major	1919-1920	
48	Libre	Major	1920-1925	
49	Libre	Major	1929-1930	

B.2.- DIARI

50	Libre	Preparador. Giraments bancaris i fórmules de colors	"02 i 03/1892; i 1896-1898"	En francès
51	Libre	Diari i borrador. Comandes	"04/1892-12/1893; 01/1894-09/1894; i 1898-1903"	
52	Libre	Diari i borrador	"04/1893-05/1893; i 01/1895-04/1903"	
53	Libre	Preparador	01/04/1903-03/09/1903	
54	Libre	Preparador	04/09/1903-06/02/1904	
55	Libre	Preparador	10/02/1904-28/05/1904	
56	Libre	Preparador	31/05/1904-11/02/1905	
57	Libre	Preparador	15/02/1905-01/07/1907	
58	Libre	Preparador	02/07/1907-23/05/1908	
59	Libre	Preparador	03/06/1909-23/05/1910	
60	Libre	Preparador	28/05/1910-06/06/1911	
61	Libre	Preparador	13/06/1911-02/01/1912	
62	Libre	Preparador	05/01/1912-14/12/1912	
63	Libre	Preparador	16/12/1912-10/01/1918	Anys saltejats
64	Libre	Preparador	31/12/1912-31/12/1913	

I Jornades d'Estudis Locals

65	Llibre	Preparador	31/12/1913-02/01/1915	
66	Llibre	Preparador	04/01/1915-03/01/1916	
67	Llibre	Preparador	04/01/1916-31/12/1916	
68	Llibre	Preparador	02/01/1917-31/12/1917	
69	Llibre	Preparador	02/01/1918-11/11/1918	
70	Llibre	Preparador	12/11/1918-31/12/1918	
71	Llibre	Preparador	01/01/1919-31/03/1920	
72	Llibre	Preparador	31/03/1920-01/01/1922	
73	Llibre	Preparador	1923	
74	Llibre	Preparador	1924	
75	Llibre	Preparador	1925	
76	Llibre	Preparador	1926	
77	Llibre	Preparador	1927	
78	Llibre	Preparador	1930	
79	Llibre	Preparador	1933	
80	Llibre	Preparador	1934	
81	Llibre	Preparador	1935	
82	Llibre	Preparador	1936	
83	Llibre	Preparador	1937	
84	Llibre	Preparador	1938	
B.3.- CAIXA				
85	Llibre	Caixa	04/1903-09/1909	
86	Llibre	Caixa	10/1909-10/1917	
87	Llibre	Caixa	01/1919-10/1920	
88	Llibre	Caixa	10/1920-03/1921	
89	Llibre	Caixa	10/1920-12/1923	
90	Llibre	Caixa	12/1923-06/1927	
91	Llibre	Caixa	06/1927-12/1930	
B.4.- GIRAMENTS				
92	Llibre	Giraments	1903-1912	
B.5.- VENCIMENTS				
93	Llibre	Venciments	1905-1915	
94	Llibre	Venciments	01/1919-01/1923	
95	Llibre	Venciments	03/1927-12/1930	
96	Llibre	Venciments	01/1931-03/1935	
B.6.- BANCS				
97	Bloc matriu	Talónaris i transferències "Banco de España"	1905-1916	Diversos talónaris
98	Bloc matriu	Talónaris i transferències de diversos bancs	1931-1940	Diversos talónaris
99	Bloc matriu	Talónaris i transferències de diversos bancs	1920-1922	Diversos talónaris
100	Llibreta	"Banco de España"	1928 ?	
C.- CORRESPONDÈNCIA				
101	Lligall	Correspondència	1918	
102	Lligall	Correspondència	1918	
103	Lligall	Correspondència diversa	1919-1928	
104	Lligall	Correspondència	1924-1926	"Illes Canàries. Fallida Lorca"

I Jornades d'Estudis Locals

D.- PLANTILLA				
D.1.- SALARIS				
105	Libre	Setmanal	15/09/1894-01/08/1896	
106	Libre	Setmanal	07/08/1897-20/08/1898	
107	Libre	Setmanal	07/06/1918-31/08/1918	
108	Libre	Setmanal	02/09/1918-01/10/1921	
D.2.- TREBALLADORS I SINDICATS				
109	Libreta	"Precios de jornales y destajos"	Sense data	
110	Libreta	"Precios de jornales y destajos"	Sense data	
111	Carpeta	Declaracions jurades al Instituto de Reformas Sociales, Caja Nacional-Sindicalista i Organización Nacional-Sindicalista	1918-1938	
112	Lligall	"Declaraciones Hacienda-Cartas de pago"	1922-1930	
113	Bloc matriu	"Seguro de maternidad"	1931	
114	Carpeta	Declaracions al comitè sindical del cotó	09/05/1938-01/06/1939	
115	Carpeta	Circulars del Sindicato Nacional Textil	1939-1942	
116	Carpeta	Correspondència, normativa i declaracions a la "Sección de Trabajo de la Industria Textil Algodonera"	1940-1942	
117	Lligall	Declaracions setmanals del subsidi d'atur	1941-1946	
118	Lligall	Declaracions setmanals del subsidi d'atur	1947-1949	
119	Libretes	Actes de la "Comisión del Plus de recargos familiares"	1943-1960	
E.- PROVEÏDORS				
120	Lligall	Factures i rebuts	1907	Nº 190-359
121	Lligall	Factures i rebuts	1908	Nº 1-174
122	Lligall	Factures i rebuts	1908	Nº 175-361
123	Lligall	Factures i rebuts	1908	Nº 362-415
124	Lligall	Factures i rebuts	1909	Nº 1-205
125	Lligall	Factures i rebuts	1909	Nº 206-402
126	Lligall	Factures i rebuts	1910	Nº 1-207
127	Lligall	Factures i rebuts	1910	Nº 208-361
128	Lligall	Factures i rebuts	1911	Nº 1-216
129	Lligall	Factures i rebuts	1911	
130	Lligall	Factures i rebuts	1912	Nº 1-148
131	Lligall	Factures i rebuts	1912	Nº 150-339
132	Lligall	Factures i rebuts	1912	Nº 340-504
133	Lligall	Factures i rebuts	1913	Nº 1-183
134	Lligall	Factures i rebuts	1913	Nº 184-254
135	Lligall	Factures i rebuts	1913	Nº 255-333
136	Lligall	Factures i rebuts	1914	Nº 1-472
137	Lligall	Factures i rebuts	1915	Nº 1-525
138	Lligall	Factures i rebuts	1916	Nº 1-523
139	Lligall	Factures i rebuts	1917	Nº 1-222
140	Lligall	Factures i rebuts	1917	Nº 223-421
141	Lligall	Factures i rebuts	1917	Nº 422-612

I Jornades d'Estudis Locals

142	Lligall	Factures i rebuts	1918	Nº 175-343
143	Lligall	Factures i rebuts	1919-1936	Diversos anys
144	Lligall	"Contratos algodón"	1919-1921 i 1925-1930	
145	Triptic	Mostres de fils de la casa Hijos de J. Fábregas (Barcelona)	1919	
F.- CLIENTS				
146	Llibre	Adreces de clients?	Sense data	
147	Llibre	Adreces de clients?	Sense data	
F.1.- COMANDES				
148	Lligall	Comandes i fabricació de teixits	1902	
149	Llibre	Comandes	16/04/1913-24/07/1918	
150	Llibre	Comandes	15/02/1926-21/05/1928	
151	Llibre	Comandes	26/05/1926-21/11/1929	
152	Llibre	Comandes	21/11/1929-15/06/1931	
153	Bloc	Factures al comptat	08/1939-03/1940	
154	Lligall	Còpies de comandes	01/01/1919-10/03/1927	
155	Bloc	Notes de comanda	04/1935-07/1936	
156	Bloc	Notes de comanda	09/03/1909-18/03/1910	
157	Bloc	Notes de comanda	09/03/1909-18/03/1910	Viatjant B. Alou
158	Bloc	Notes de comanda	09/03/1909-18/03/1910	Viatjant B. Alou
159	Bloc	Notes de comanda	09/03/1909-18/03/1910	Viatjant B. Alou
160	Bloc matriu	Notes de comanda	20/02/1912-03/05/1920	
161	Bloc	Notes de comanda	1921-1922	Viatjant M. Got
162	Quadern	"Pedidos Intendencia"	1939	
F.2.- FACTURES				
163	Llibre	Factures	21/04/1892-20/07/1893	
164	Llibre	Factures	26/07/1893-02/11/1894	
165	Llibre	Factures	06/11/1894-02/08/1897	
166	Llibre	Factures	15/09/1897-09/12/1900	
167	Llibre	Factures	20/12/1900-22/03/1902	
168	Llibre	Factures	22/03/1902-19/08/1903	
169	Llibre	Factures	20/08/1903-03/06/1904	
170	Llibre	Factures	10/06/1904-10/03/1906	
171	Llibre	Factures	01/04/1907-27/03/1908	
172	Llibre	Factures	02/04/1908-14/01/1909	
173	Llibre	Factures	14/01/1909-27/10/1909	
174	Llibre	Factures	27/10/1909-02/09/1910	
175	Llibre	Factures	09/09/1910-26/02/1912	
176	Llibre	Factures	26/02/1912-03/03/1913	
177	Llibre	Factures	03/03/1913-25/05/1914	
178	Llibre	Factures	25/05/1914-12/08/1915	
179	Llibre	Factures	12/08/1915-14/10/1916	
180	Llibre	Factures	14/10/1916-12/01/1918	
181	Llibre	Factures	12/01/1918-26/11/1918	
182	Llibre	Factures	14/01/1919-19/02/1920	
183	Llibre	Factures	19/02/1920-07/05/1921	

I Jornades d'Estudis Locals

184	Llibre	Factures	06/05/1921-28/02/1922	
185	Llibre	Factures	03/04/1923-13/06/1924	
186	Llibre	Factures	13/06/1924-10/06/1925	
187	Llibre	Factures	12/06/1925-29/07/1926	
188	Llibre	Factures	29/07/1926-15/09/1927	
189	Llibre	Factures	15/09/1927-25/10/1928	
190	Llibre	Factures	25/10/1928-26/08/1929	
191	Llibre	Factures	29/08/1929-02/09/1930	
192	Llibre	Factures	02/09/1930-30/12/1930	
193	Llibre	Factures	01/01/1931-30/06/1931	
194	Llibre	Factures	01/01/1932-30/06/1932	
195	Llibre	Factures	01/07/1932-31/12/1932	
196	Llibre	Factures	01/01/1933-30/06/1933	
G.- VARIS				
197	Llibre	Comptes personals de Joan Morell	04/1903-09/1915	
198	Llibre	"Gastos particulares"	1905-1918	
199	Carpeta	"Agrupación de fabricantes de tejidos" i "Comité regulador de la Industria Algodonera"	1927-1929	
200	Lligall	"Artículos del gremio de fabricantes de Mallorca"	Sense data	
201	Llibre	"Teoría de tejidos", de Ernesto Vinyales. Curso 1900-1901. Tarrasa	1900-1901	
202	Llibre	Borsa de Nova York	08/1933-07/1936	
203	Llibre	"Vademecum para la aplicación de los colorantes derivados del alquitrán de hulla de los Farbwerke"	1903	Barcelona
204	Llibre	"Cuadro sinóptico de las propiedades y aplicaciones de los colorantes de las Farbenfabriken (I)"	1910	
205	Llibre	"Manual para el empleo en la tintorería de los colorantes de la Berlicse Anilin-Soda-Fabrik"	1924	
206	Llibre	"Agenda del tintorero"	1930	Barcelona
207	Llibre	"Manual para la tintura de la seda, seda artificial y de sus tejidos mixtos"	1933	
208	Llibre	"Tejidos mixtos de seda al acetato (1ª parte)"		
209	Llibre	"Tejidos mixtos de seda al acetato (2ª parte)"		
210	Llibre	"Colorantes cibantín en la tintorería"		Suïssa
211	Llibre	"Colorantes substantivos sobre hilados de algodón (I)"		
212	Fulletó	"Productos auxiliares para el encolado del algodón"		

Annex 2

DOCUMENTS PERDUTS DE LA FÀBRICA DE CAN BAC			
Tipus	Matèria	Data	Notes
A.- FABRICACIÓ I PRODUCCIÓ			
Carpeta	"Normas para el cálculo de los precios de coste y venta de tejidos, géneros de punto y cintas"	1938-1940	
Llibretes	Teixidors i canoneres	Sense data	
A.1.- INVENTARIS			
Quadern	Inventari	1913-1914	
Fulls solters	Inventari	31/12/1926	
Fulls solters	"Piezas vendidas"	1934-1937	
B.- COMPTABILITAT			
B.1.- MAJOR			
Llibre	Major	1912-1918	Per conceptes
Llibre	Major	1903-1906	
Llibre	Major	1925-1929	
B.2.- DIARI			
Llibre	Preparador	27/05/1908-29/05/1909	
Llibre	Preparador	1921	
Llibre	Preparador	1922	
Llibre	Preparador	1928	
Llibre	Preparador	1929	
Llibre	Preparador	1931	
Llibre	Preparador	17/11/1930-31/12/1930	
Llibre	Preparador	1932	
B.4.- GIRAMENTS			
Llibre	Giraments	1912-1931	
B.5.- VENCIMENTS			
Llibre	Venciments	1915-1918	
B.6.- BANCs			
Llibre	"Morell y Cía. C/c común"	1907-1913	
C.- CORRESPONDÈNCIA			
Llibre	Copiador de cartes	04/05/1893-19/02/1896	
Llibre	Copiador de cartes	19/11/1915-12/05/1916	
Llibre	Copiador de cartes	12/05/1916-03/11/1916	
Llibre	Copiador de cartes	03/11/1916-10/05/1917	
Llibre	Copiador de cartes	12/05/1917-06/11/1917	
Llibre	Copiador de cartes	06/11/1917-04/07/1918	
Llibre	Copiador de cartes	04/07/1918-30/12/1918	
Llibre	Copiador de cartes	15/01/1919-27/08/1919	
Llibre	Copiador de cartes	28/08/1919-07/05/1920	
Llibre	Copiador de cartes	08/05/1920-23/02/1921	
Llibre	Copiador de cartes	23/02/1921-07/09/1921	
Llibre	Copiador de cartes	09/09/1921-21/06/1922	
Llibre	Copiador de cartes	27/01/1922-29/12/1930	Anys diversos

I Jornades d'Estudis Locals

Llibre	Copiador de cartes	21/06/1922-13/07/1923	
Llibre	Copiador de cartes	13/07/1923-11/06/1924	
Llibre	Copiador de cartes	12/06/1924-07/04/1925	
Llibre	Copiador de cartes	07/04/1925-08/04/1926	
Llibre	Copiador de cartes	08/04/1926-31/03/1927	
Llibre	Copiador de cartes	31/03/1927-22/03/1928	
Llibre	Copiador de cartes	22/03/1928-22/01/1929	
Llibre	Copiador de cartes	24/01/1929-18/09/1929	
Llibre	Copiador de cartes	19/09/1929-28/05/1930	
Llibre	Copiador de cartes	28/05/1930-01/01/1931	
Lligall	Correspondència	1916-1917	

D.- PLANTILLA**D.2.- TREBALLADORS I SINDICATS**

Llibre	Mutualitat d'accidents	03/1932-07/1933	
Llibre	Mutualitat d'accidents	08/1933-10/1935	

F.- CLIENTS**F.1.- COMANDES**

Llibre	Comandes	22/04/1906-03/09/1909	
Llibre	Comandes	16/02/1922-12/02/1926	
Bloc	Factures al comptat	01/1926-12/1930	
Bloc	Factures al comptat	04/1931-08/1939	
Bloc	Factures al comptat	03/1940-11/1941	
Bloc	Factures al comptat	11/1941-09/1942	
Bloc	Factures al comptat	09/1942-09/1943	
Bloc	Factures al comptat	09/1943-06/1946	
Lligall	Còpies de comandes	10/03/1927-03/12/1930	
Bloc	Notes de comanda	01/1931-10/1932	
Bloc	Notes de comanda	10/1932-03/1934	
Bloc	Notes de comanda	03/1934-04/1935	
Bloc	Notes de comanda	15/01/1919-12/06/1936	38 blocs. Viatjant M. Got

F.2.- FACTURES

Llibre	Factures	17/03/1906-01/04/1907	
Llibre	Factures	07/02/1922-26/03/1923	
Llibre	Factures	01/07/1931-31/12/1931	

G.- VARIS

Llibre	Claus de borsa	1909	
Sobre	Instruccions sobre compra-venda de cotó	1909	
Lligall	"Contrapartes operaciones bolsa Sr. Morell"	11/1912-09/1916	
Lligall	Correspondència sobre cotó	1918	
Llibre	Borsa de Nova York	11/1923-02/1933	
Llibre	Comptes personals de Joan Morell	09/1915-10/1918	
Llibre	"Unión Industrial de Sóller. C/c transitoria"	1904-1906	
Llibre	"Unión Industrial de Sóller. C/c de intereses"	1905-1906	